

МЕТАФОРА "КАРНАВАЛУ" В УТОПІЇ О. БОГДАНОВА "ЧЕРВОНА ЗІРКА"

У статті досліджується жанрова природа утопії О. Богданова "Червона зірка". Визначається її зв'язок із серйозно-сміховим родом літератури, якому притаманне карнавальне світовідчуття. Розглядаються такі атрибути карнавалу, як маскарад, розіграші, містифікація. Ключові поняття: утопія, жанрова природа, карнавальне світовідчуття, раціоналізація карнавалу.

На відміну від низки забутих російських літературних утопій початку ХХ століття, таких як "Через півстоліття" С. Шарапова (1906), "Анархісти майбутнього" І. Морського (1907), "Свято весни" Н. Олігера тощо, доля утопічного твору О. Богданова "Червона зірка" (1908) склалася краще: він неодноразово перевидався, про нього багато писали і сперечались. З'явився він через два роки після того, як А.В. Луначарський у статті "Завдання соціал-демократичної художньої творчості" поставив проблему зображення майбутнього соціалістичного устрою. Цікаво, що інший видатний критик-більшовик В.В. Воровський вважав намагання художнього зображення майбутнього абсолютно безперспективними. В пореволюційні роки "Червона зірка" витримала сім видань, останнє вийшло вже після смерті автора (1929 р.), була перекладена іншими мовами, німецькою і французькою зокрема. Потім п'ятидесятилітнє забуття, і лише в 1979 році твір О. Богданова знову побачив світ у збірці російської утопії та наукової фантастики другої половини ХІХ століття "Вічне сонце", а у 1986 році увійшов до збірок "Російська літературна утопія" та "Російська фантастична проза ХІХ-ХХ століття".

Сучасні дослідники розглядають "Червону зірку" як твір, який залишив власний слід в історії утопічної та науково-фантастичної літератури. Вказується на те, що в своїх поглядах на соціалізм О. Богданов йде шляхом видатних утопістів минулого, намагаючись конкретизувати окремі положення та втілити їх в образну форму, але основний акцент робиться на різноманітності його науково-технічних прогнозів: підкреслюється, що він передбачив космічні кораблі з атомними двигунами, роль автоматизації, обчислювальних пристроїв, синтетичних матеріалів, відеотелефонів тощо. Видання утопії О. Богданова в США у 1984 році викликало чималу зацікавленість до його творчості з боку американських та західноєвропейських дослідників утопії, які, зокрема, відзначали, що О. Богданов блискуче представив проблеми "постіндустріального суспільства": небезпечність атомної енергії, забруднення навколишнього середовища, недостатність природних ресурсів, їжі тощо. [1:71-96].

Дійсно, утопія О. Богданова несе яскраво виражений індустріальний характер, важливе місце займають досягнення науки і техніки, але головним для О. Богданова є все-таки зображення ідеальних, з його точки зору, суспільних відносин. Для того, щоб показати людське суспільство, побудоване на принципі колективізму, він використав літературну форму класичної утопії місця (хоча вже з середини ХІХ століття утопія переміщується з просторового виміру до часового та стає "ухронією"), відправивши свого героя на Марс, де живуть схожі на землян люди.

Формально твір О. Богданова "Червона зірка" поділено на чотири частини: в першій з них мова йде про події, які передують мандрівці героя на Марс, а також розповідається про саму подорож; друга і третя частини – це опис світу марсіан, який побудовано на комуністичних принципах; події четвертої частини відбуваються на Землі, де герой приймає активну участь у революційній боротьбі за "нове життя". Таким чином О. Богданов, по суті зберігає традиційну для класичної утопії побудову з двох частин: більша частина твору присвячена опису ідеального, з точки зору автора, суспільного устрою; менша є ніби його обрамленням. У зв'язку з цим відмітимо, що, як вважає американський дослідник Г. Морсон, у граничних жанрах літератури, яким є утопія, "на периферійні і обрамляючі елементи текста часто ложиться головний смысловий акцент" [2:84]. Зокрема, вважаючи, що саме обрамлення "Утопій" Т. Мора "виявляють еї подлинную жанровую природу", яка дозволяє наблизити цей твір не лише до "Держави" Платона, а й до "Хвали дурості" Еразма Роттердамського, "Гаргантюа і Пантагрюєля" Ф. Рабле, "Дон Кіхота" М. Сервантеса, він відносить "Утопію" Т. Мора до серйозно-сміхового догматично-жартівливого роду літератури [3:180]. Сюди ж, на наш погляд, варто віднести "Червону зірку" О. Богданова.

Аналізуючи характерні особливості жанрів серйозно-сміхового, М. Бахтін, зокрема, відмічав, що "все они проникнуты - в большей или меньшей степени – специфическим карнавальным мироощущением". В обрамленні "Червоної зірки" присутні такі атрибути карнавалу, як маскарад, розіграш, містифікація. Одним з найяскравіших представників марсіанського світу в утопії О. Богданова є персонаж на ім'я Менні, керівник та один із організаторів експедиції на Землю. Його зовнішність з першого дня знайомства привернула увагу Леоніда, від імені якого ведеться розповідь, своєю оригінальністю: "Его глаза были настолько замаскированы очень тёмными очками, что я не знал даже их цвета; его голова была несколько непропорционально велика; черты лица, красивые, но удивительно неподвижные и безжизненные, совершенно не гармонировали с его мягким и выразительным голосом, так же, как его стройной юношески гибкой фигурой" [4:201-202].

Судячи з усього, аналогічну зовнішність мали на Землі й решта членів експедиції, оскільки власні обличчя вони змушені були приховувати під масками, щоб не привертати увагу землян. Після того, як Леонід погодився поїхати на Марс, Менні зазнав перевтілень:

"Он расстегнул воротничок и снял с себя вместе с очками ту удивительно сделанную маску, которую я, как и все другие, принимал до этого момента за его лицо. Я был поражён тем, что увидел при этом. Его глаза были чудовищно громадны, какими никогда не бывают человеческие глаза. Их зрачки были расширены даже по сра-

внению с этой неестественной величиной самих глаз, что делало их выражение почти страшным. Верхняя часть лица и головы была настолько широка, насколько это было неизбежно для помещения таких глаз; напротив, нижняя часть лица, без всяких признаков бороды и усов, была сравнительно мала. Всё вместе производило впечатление крайней оригинальности, пожалуй уродства, но не карикатуры" [4:206-207].

Леонід не одразу дізнається про те, що Менні – представник іншої цивілізації. Деякий час він вважає його таким же професійним революціонером, членом соціал-демократичної партії, як і він сам. Потім, щоб перекопати Леоніда виїхати нібито в науково-дослідну експедицію на Марс, Менні говорить, що він учасник таємного наукового об'єднання, яке "значительно опередило академический мир во многих важных вопросах науки"; відкрило спосіб космічної подорожі і займається дослідженням найближчих до землі планет – Венери та Марсу. І лише на етерофоні (так марсіани називають свій космічний корабель), познайомившись з рештою членів експедиції, Леонід розуміє, в яку ситуацію він потрапив. Але на цьому омани головного героя не закінчуються. Більш того, містифікація в утопії О. Богданова переростає у відвертий розіграш. Дві жінки, які також перебували на етерофоні, вирішують приховати свою стать, і він протягом якогось часу вважає, що вони юнаки.

Але в найбільшій мірі карнавальне світовідчуття виявляється в останній частині твору О. Богданова, де автор моделює революційну ситуацію, яка, як він вважає, допомагає процесу здійснення утопії. Сучасна філософія все частіше ставить питання: яким чином утопія – дітище вільної фантазії, певна метафора – перетворюється в реальність? Відповідь очевидна: "Сама реальность становится утопией, она играет... Только в качестве действующих лиц здесь выступают массы, и мир воспринимается как театральные подмостки..., привычная повседневность исчезает и становится иллюзорной, её вытесняет массовая эйфория, радостное возбуждение, неотличимое от отчаяния, воля человека парализуется, и снимается социальный контроль. Над всем властвует насилие" [5:275-276]. Ось як передає О. Богданов відчуття одного з героїв твору, лікаря Вернера, який приймав безпосередню участь у цьому масовому дійстві, що імітувало "возврат на землю Сатурного золотого века, живую возможность его возврата": "Я смертельно устал за эти дни, видел много крови, много страданий, которым не мог помочь, насмотрелся картин гибели и разрушения, а на душе всё так же радостно и светло" [4:304].

Святкове життя народу, "вступавшего временно в утопическое царство всеобщности, свободы, равенства и изобилия", М. Бахтін називав карнавалом. Карнавал, на його думку, втілював ідею всесвітнього оновлення, але "был враждебен всякому увековечению, завершению и концу. Он смотрел в незавершимое будущее" [6:14-15]. Як бачимо, карнавальне світовідчуття, в якому "идеально-утопическое и реальное временно сливалось" [6:15-16] в "Червоній зірці" сприяє втіленню утопії, прагненню побудувати утопічну державу. У світі реалізованої утопії відбувається одержавлення, раціоналізація карнавалу, адже гумор по своїй природі несумісний з утопією, оскільки "смех подразумевает, что все истины ошибаются, все ценности текучи и все объяснительные системы сами нуждаются в объяснении" [2:79], а утопія нагадує вічне свято і відкидає сумніви.

Отже, О. Богданов далекий від думки, що перед обличчям абсолютної цінності кожної конкретної людської особистості втрачають силу всі інтереси загального розвитку людства. По суті, ігноруючи відому формулу Ф.М. Достоевського: "Высшая гармония не стоит слезинки хотя бы одного только замученного ребёнка", - він вважає, що абсолютний порядок життя можна ствердити за допомогою насилля.

Наголосимо, що у своєму творі О. Богданов не зміг уникнути протиріч, які виявляються і в композиції, і в сюжеті, і в стилі Це пояснюється, по-перше, самою специфікою літературної утопії, художнє завдання якої полягає в створенні емоційно та морально привабливого образу майбутнього, і яка з самого початку знаходиться в невіршеному протиріччі з реальною дійсністю, де, як переконливо показали письменники, котрі зверталися в своїй творчості до особливого різновиду утопічної літератури – антиутопії, ідеал перероджується і перетворюється в свою протилежність – тоталітарний устрій; по-друге, штучним роз'єднанням двох сфер людської діяльності – державної та особистої (у творі наявні дві сюжетні лінії: соціальна (картини ідеального суспільства, критика сучасності) та особиста (Леонід – Нетті), які йдуть паралельно, розділяючи його на власну утопію та романтичну новелу); по-третє, тим, що в межі класичної утопії автор вмістив новий життєвий матеріал - революційну боротьбу.

*****

1. Гловели Г. Три утопии А. Богданова // Социокультурные утопии XX века. Вып.6.- М.,1988.
2. Морсон Г. Границы жанра // Социокультурные утопии XX века. Вып.3.-М.,1985.
3. Бахтин М. Проблемы поэтики Ф.Достоевского.-М.,1972.
4. Богданов А. Красная звезда // Русская литературная утопия.- М.,1986.
5. Батыгин Г. Метаморфозы утопического сознания // Квинтэссенция: Философский альманах, 1991.-М.,1992.
6. Бахтин М. Творчество Ф. Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса.- М.,1990.

Матеріал надійшов до редакції 2.03.2004 р.

Тузков С.А. Метафора "карнавала" в утопии А.Богданова "Красная звезда".

В статье исследуется жанровая природа утопии А. Богданова "Красная звезда". Определяется её связь с серьёзно-смеховым родом литературы, которому свойственно карнавальное мироощущение. Рассматриваются такие атрибуты карнавала, как маскарад, розыгрыш, мистификация. Ключевые понятия: утопия, жанровая природа, карнавальное мироощущение, рационализация карнавала.

Tuzkov S.A. The Metaphor of "Carnival" in Utopia "The Red Star" by A.Bogdanov.

The paper reveals the connection of the work with the serious-comic kind of literature which is characteristic of the carnival attitude to the world. It centers on the ideas of masquerade and mystification as well as playing tricks upon somebody. Key words: utopia, genre origin, carnival attitude to the world, rationalization of the carnival.